Sažetak

Vukovarsko-srijemska županija relativno je dobro omeđena prostorna sastavnica Istočno-hrvatske ravnice. Geografski položaj Vukovarsko-srijemske županije uvelike je određen važnošću kopnenih transverzalnih veza između dinarsko-mediteranskog prostora na jugu i podunavskog i srednjoeuropskog prostora na sjeveru, zatim pružanjem longitudinalnih veza između srednje i jugoistočne Europe te mogućnostima plovnih putova Drave, Dunava i Save. To je pretežno nizinski kraj, najviši na sjeveru gdje se reljefno ističe vukovarski lesni ravnjak sa zapadnim obroncima Fruške gore, a najniži u središnjoj spačvanskoj zoni. Klima ima obilježja prijelaznog srednjoeuropskog prostora, s naglašenim značajkama kontinentalnosti. U klimazonalnom smislu raširenosti biljnih zajednica Vukovarsko-srijemska županija pripada Eurosibirsko-sjevernoameričkoj regiji, s temeljnim prostiranjem hrasta lužnjaka. Kao odraz klimatskih i geoloških prilika razvili su se odgovarajući tipovi tala, među kojima prevladavaju humusom bogata crna tla (černozem). U hidrografskoj se mreži Županije svojom duljinom, veličinom te važnošću za život stanovništva i razvoj prostora ističu Dunav i Sava, kao glavne tekućice kraja.

Kompleksni povijesni, politički, ekonomski, društveni, civilizacijsko-kulturološki i drugi procesi, u kauzalnom međuodnosu s povoljnim prirodno-geografskim preduvjetima, rezultirali su specifičnim i dinamičnim kretanjem i razvojem stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. Od sredine 19. stoljeća do početka 1970-ih godina, ovu su županiju karakterizirale relativno visoke stope porasta broja stanovnika, kao posljedica čestih i brojnih useljeničkih struja, koje su uspijevale kompenzirati demografske gubitke nastale pojačanim iseljavanjima (napose u vrijeme i neposredno iza velikih ratnih sukoba). Međutim, početkom 1970-ih godina dolazi do značajnog usporavanja, svojevrsne stagnacije demografske dinamike. To su godine kada prirodno kretanje počinje ubrzano slabiti, kada iseljeničke struje brojem sudionika počinju premašivati useljeničke, kada se pojačava intenzitet demografskog starenja... Riječ je o godinama kada na "naplatu" počinju dolaziti i nepovoljne posljedice nekontrolirane deagrarizacije, stihijske industrijalizacije te sve agresivnije deruralizacije kraja. S demografskog motrišta prijelomne su 1990-te godine, tijekom i nakon kojih Vukovarsko-srijemsku županiju, velikim dijelom i zbog negativnih posljedica srbijanske oružane agresije, zahvaćaju depopulacijski procesi u svim vitalnim i strukturnim sastavnicama kretanja i razvoja stanovništva. Pad broja stanovnika između 1991. i 2001. godine, prirodni pad stanovništva koji je kontinuiran od 1999. godine, sve ubrzanije demografsko starenje, kao i sve naglašenija prostorna populacijska polarizacija odraz su prošlih, ali i značajna funkcija budućih demografskih, društvenih i ekonomskih razvojnih silnica u Županiji.

Ključni demografski čimbenik etničkih promjena tijekom 20. stoljeća bile su migracije stanovništva, naročito egzodusi mađarskog (nakon Prvoga svjetskog rata) i njemačkog stanovništva (pred kraj i u poraću Drugoga svjetskog rata). Navedenim migracijskim strujama treba dodati i prognaničke struje hrvatskog i nesrpskog te izbjegličke struje srpskog stanovništva u vrijeme srbijanske oružane agresije i okupacije 2/3 naselja Županije 1990-ih godina. Istodobno, etnodemografski razvoj bio je značajno utjecan i doseljavanjima, napose kolonizacijama novoga stanovništva tijekom dviju agrarnih reformi (nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata) te u okviru imigracije radne snage 1950-ih i 1960-ih godina. Međutim, bez obzira na brojnost, organiziranost, spontanost ili prisilnost te etničku složenost migracijskih struja, Vukovarsko-srijemska županija je tijekom prošloga stoljeća postupno "kroatizirana".

Na prostoru Vukovarsko-srijemske županije tijekom povijesti su se susretali narodi i tradicije, kulture i civilizacije, vjere i običaji. Povijesni hod započinjemo tragovima religioznosti pretpovijesnih kultura, nastavljamo tragovima antičke rimske kulture i religije te procvatom i propašću antičkog kršćanstva. Nakon velike seobe naroda i stabiliziranja društvenih i političkih odnosa, ovaj prostor u srednjem vijeku doživljava novi procvat kršćanstva katoličke provenijencije. Međutim, osmanlijska osvajanja ovih krajeva i s njima povezane migracije stanovništva, koje su nastavljene sve do 20. stoljeća, izmijenili su demografsku, a s njom i vjersku sliku toga prostora. Do danas su na ovom prostoru, pored većinske Katoličke crkve rimskog i grčkog obreda, od kršćanskih crkava najzastupljenije Srpska pravoslavna crkva, Reformirana i Evangelička crkva, a od ostalih vjerskih zajednica u proš-

VSŽ zbornik.indb 481 19. 5. 2012. 9:47:06

losti osobito Židovska a danas Islamska vjerska zajednica. Stoga je to ujedno i multikulturalni prostor zadanog i življenog ekumenizma i međureligijskog dijaloga.

***

Prvo trajno naseljavanje vukovarsko-srijemskog prostora počinje u zadnjoj četvrtini šestog tisućljeća pr. Kr. Naselja prve zemljoradničke populacije pripadaju starčevačkoj kulturi, koja je izrazito zemljoradnička. Starčevačku kulturu sredinom 6. tisućljeća pr. Kr. na ovim prostorima zamjenjuje kultura kasnog neolitika – sopotska. Velike promjene na prostoru Vukovarsko-srijemske županije dolaze sredinom 4. tisućljeća pr. Kr. pojavom badenske kulture. Nosioci ove kulture imaju bliske veze s indoeuropskim kretanjima prema zapadu. Od Iloka do Vukovara čitav je niz naselja, a lokalitet Vučedol je najprostraniji. Badensku kulturu na ovom prostoru oko 3250. pr. Kr. postupno zamjenjuje kostolačka, a nju vučedolska kultura koja na lokalitetu počinje oko 3000. godine pr. Kr. Vučedolska je kultura u svojoj kasnoj fazi izgubila kritičnu masu u svojoj matičnoj regiji – istočnoj Hrvatskoj, pa je ovaj prostor suživotom s Vučedolcima početkom brončanoga doba ispunila vinkovačka kultura. Vinkovačka je kultura pomičući se prema prostoru sjeverozapadne Hrvatske, a vjerojatno i dalje, djelomično ispraznila krajeve u kojima je započela egzistenciju. Njezin je nasljednik vrlo atraktivna vatinska kultura koja se širi iz Srbije i Vojvodine i zaposjeda prostore starijih naselja. Od tada do antičkoga perioda na području današnje Vukovarsko-srijemske županije smjenjuju se različite kulture koje govore o stabilizaciji i razvoju naseljenosti.

Tijekom svojih osvajačkih pohoda Rimljani su osvojili i prostor današnje Vukovarsko-srijemske županije. Administrativnim podjelama Ilirika ovaj kraj se našao na području Panonije Inferior. Dolaskom rimske vojske grade se putovi strateškog i gospodarskog karaktera kao i utvrde na granici koju je činio Dunav – podunavski limes. Uz granične postaje nastaju na čitavom prostoru manja i veća naselja smještena u blizini izgrađenih cesta, a koja su međusobno bila povezana lokalnim putovima. Među njima se nalaze trgovišta u blizini vojnih logora, zatim ruralna manja i veća naselja i gospodarstva, stanice za odmor putnika i zamjenu konja. Administrativno-gospodarsko središte bili su Vinkovci – Cibalae. Relativno gusto naseljeno područje imalo je razvijenu trgovinu i vlastitu proizvodnju poljodjelskih i zanatskih proizvoda među kojima dominira keramičarstvo, a među sirovinama dominira drvo. Provalom barbarskih plemena koje su pokrenuli Huni 375. počeo je proces Seobe naroda. Od 378./379. na ovim prostorima se pojavljuju Istočni i Zapadni Goti, Huni, Gepidi i Langobardi. Konačni udarac čitavom antičkom svijetu zadao je dolazak Avara s kojima dolaze i prvi Slaveni. Padom Sirmija 582. završava razdoblje antike, a Panonija ostaje razorena i opljačkana.

Vukovarsko-srijemska županija je tijekom razvijenoga i kasnog srednjeg vijeka bila sastavnicom Vukovske županije, koja se u vrelima prvi puta spominje 1220. godine. Područje je relativno dobro naseljeno, te na njemu nalazimo značajna gradska naselja (slobodne kraljevske gradove i trgovišta), te brojna sela. Ovdje se nalaze posjedi brojnih plemićkih rodova i obitelji, od kojih su se neke, poput Iločkih, ubrajale među najmoćnije u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, a ostaci njihovih tvrdih gradova i danas svjedoče o bogatstvu života na ovome području tijekom srednjega vijeka.

Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije Osmanlije su osvojile u razdoblju od 1526. do 1537. godine. U narednim je desetljećima uspostavljena, konsolidirana i organizirana redovita osmanlijska vlast. U administrativno-teritorijalnom smislu taj je prostor pripadao zapadnom dijelu Srijemskog sandžaka, u okviru kadiluka Nijemci i Ilok. Tijekom borbi za Slavoniju između 1687. i 1697. godine postradali su ili su sustavno, od strane oslobodilelja, uništeni i razgrađeni mnogobrojni materijalni spomenici orijentalne, odnosno osmanlijske uljudbe. Koliko god je materijalna baština iz osmanlijskog vremena na tom prostoru vrlo slabo očuvana, njoj nasuprotna nematerijalna i duhovna baština i danas je žilava unatoč svim kasnijim kulturnim i posebice jezičnim slojevima.

Najveći dio Srijema oslobođen je od osmanlijske vlasti 1691. godine. Sklapajući mir u Sremskim Karlovcima početkom 1699. godine povučena je nova granica između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, koja se protezala kroz Srijem. Habsburška Monarhija zaratila je 1737. godine ponovo s Osmanskim Carstvom, što je rezultiralo opterećivanjem srijemskog stanovništva velikim obavezama za potrebe vojnih jedinica jer su se vojne operacije vodile u neposrednoj blizini. Završetkom rata u Srijemu je izbila epidemija kuge, koja je teško pogodila lokalno stanovništvo.

Carica i kraljica Marija Terezija uspostavila je Srijemsku županiju 1745. godine, što je pratilo i uređenje Vojne granice, tj. odvajanje vojnog od civilnog područja na teritoriju današnje Vukovarsko-srijemske županije. Uređeno je sudstvo i uprava tako da je od 1745. godine područje Srijemske županije utjelovljeno matici zemlji Hrvatskoj i stavljeno pod upravu Hrvatskog sabora i bana. Time je prestalo ranije nesređeno upravno stanje u Slavoniji između Dvorske komore i vojnih vlasti. Srijemska županija je funkcionirala kao samoupravna plemićka lokalna jedinica vlasti podređena vladaru. Na čelu joj je bio veliki župan koga je postavljao vladar. Uz župana imao je magistrat izvršnu vlast dok je županijska skupština sastavljena od domaćeg plemstva imala zakonodavnu vlast. U feudalnom sustavu bili su spojeni uprava i sudstvo. Županijski sustav je dokinut nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije u novoj državnoj zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca 1922. godine, da bi opet bio vraćen u demokratskoj i suverenoj državi Hrvatskoj 1993. godine.

VSŽ zbornik.indb 482 19. 5. 2012. 9:47:06

Prisavski i pridunavski Srijem bio je od 1747. pod vojnom upravom u sklopu Brodske i Petrovaradinske pukovnije. Obje pukovnije dijelile su se na male općine koje su se nazivale satnijama. Svaka pukovnija imala je četiri pješačke bojne i druge postrojbe. Svaki odrasli i sposobni muškarac u dobi od 16. do 60. godine života bio je vojni obveznik. Uzdržavala ga je kućna zadruga – osnovna ćelija patrijarhalnog vojno-agrarnog društva. Osnovna gospodarska djelatnost bila je poljoprivreda. Zemljarina je bila osnovna vrsta poreza. Velevlasnik zemlje bio je vladar, a graničari su bili njezini korisnici. Oni su bili vojnici i seljaci. Obrt, trgovina i druge djelatnosti bile su slabo razvijene. Sve je bilo podređeno vojnim potrebama. Većina stanovnika u Brodskoj pukovniji bili su katolici, a u Petrovaradinskoj pukovniji prevladavali su pravoslavci. Tijekom revolucije 1848. našle su se Brodska i Petrovaradinska pukovnija između mađarskog pokreta, srpskog pokreta u južnoj Ugarskoj i hrvatskog pokreta. Obje pukovnije razvojačene su 1873. Njihova područja sjedinjena su 1881. s ostatkom Hrvatske i Slavonije.

Revolucionarna previranja 1848. snažno su zahvatila cjelokupno područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije odražavajući se dakako i u Srijemu. Radi suzbijanja nacionalnih i revolucionarnih pokreta bečki je dvor donio za područje Habsburške Monarhije tzv. oktroirani ustav kojim je uveden apsolutizam; uspostavlja se centralizam, a njemački jezik uvodi se u sve javne službe, škole i druge ustanove. Međutim, bilo je nemoguće zaustaviti gospodarski napredak u smislu modernizacije gospodarstva i društva. Stvaranjem dualističke Austro-Ugarske Monarhije 1867. Hrvatska je potpuno prepuštena Mađarskoj. Učvršćenjem dualističkog uređenja Srijem je sa Slavonijom postao ekonomski ovisan o Ugarskoj, odvojen od Dalmacije i Istre, te usmjeravan prema interesima Budimpešte. To je vrijeme prožeto pozitivnim tokovima gospodarskog razvoja, kojima se uklanjaju ostaci kasnofeudalnih odnosa na selu. Iako se Srijem u gospodarskom pogledu sporo mijenjao ipak je u drugoj polovici 19. stoljeća počeo proces industrijalizacije. U skladu s gospodarskim životom na području Srijemske županije podjednako je bio razvijen i društveni život.

Tijekom prošlosti na prostoru današnje Vukovarsko-srijemske županije brojne su povijesne silnice utjecale na razvoj društvenih, kulturnih, gospodarskih i političkih prilika. Posebice su se te silnice očitovale od stvaranja monarhističke jugoslavenske zajednice do kraja Drugoga svjetskoga rata kada su se u izrazito složenim povijesnim okolnostima oblikovali procesi teritorijalne i nacionalne

VSŽ zbornik.indb 483 19. 5. 2012. 9:47:07

integracije odnosno modernizacije. U "dugom 19. stoljeću" i "kratkom 20. stoljeću" procesi nacionalne integracije srijemskih Hrvata većinom se oblikuju u složenim socio-povijesnim odnosima nastalim u višenacionalnim zajednicama kakve su u to vrijeme Austro-Ugarska Monarhija odnosno prva monarhistička Jugoslavija, ali i teškom vremenu Drugoga svjetskoga rata u čijem vrtlogu na navedenom prostoru kratkotrajno egzistira Nezavisna država Hrvatska.

Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije nakon svršetka Drugoga svjetskoga rata dijelilo je sudbinu cijele Hrvatske u okolnostima nastanka nove jugoslavenske države, pod diktaturom komunističkoga režima. Drugi svjetski rat odnio je mnoge ljudske žrtve i doveo do velikih materijalnih razaranja. Komunisti su uspjeli nametnuti svoju diktaturu progoneći članove nekomunističkih stranaka, intelektualce, svećenike, privatnike, seljake i sve one koje su smatrali smetnjom novom poretku. Posebice je na udaru bila Katolička crkva, koja se nije htjela pokoriti komunističkom režimu, a komunisti su nakon ukidanja višestranačja, u njoj vidjeli jedinog dostojnog protivnika. Ukidanje privatnoga vlasništva i poduzetništva, državno upravljanje gospodarstvom i samoupravljanje ostavili su teške posljedice za gospodarski razvoj.

Početak devedesetih godina prošloga stoljeća na području Vukovarsko-srijemske županije obilježila je velikosrpska oružana pobuna. Cilj je ove pobune, osmišljene i potaknute od strane tadašnjeg srbijanskog političkog vodstva te izdašno potpomognute od Jugoslavenske narodne armije, bio da se na razvalinama Jugoslavije stvori nova, velikosrpska država, koja bi, između ostalih hrvatskih područja, obuhvaćala i područje Vukovarsko-srijemske županije. Oružana pobuna u drugoj polovici 1991. godine eskalirala je u otvoreni rat i agresiju pobunjenih Srba i JNA protiv Hrvatske, a čija se kulminacija dogodila tijekom Vukovarske bitke, od 25. kolovoza do 20. studenoga 1991. godine. Bitka je označila prekretnicu u hrvatskom ratu za neovisnost, budući da su u velikoj mjeri bili iscrpljeni vojni i ljudski potencijali pobunjenih Srba i JNA, dok je, istovremeno, velikosrpska osvajačka i genocidna politika bila posve raskrinkana, što je u konačnici učvrstilo međunarodni položaj Hrvatske kao samostalne i neovisne države. U velikosrpskoj pobuni i agresiji JNA, poginulo je, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata i nestalo približno 5800 stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. Otkrivene su 53 masovne i više stotina pojedinačnih grobnica, iz kojih je ekshumirano gotovo dvije tisuće tijela žrtava srbijanske agresije. Zbog politike etničkoga čišćenja s bivšeg okupiranog područja županije prognano je više od 50 tisuća osoba, ponajviše Hrvata. Ukupne materijalne ratne štete premašile su 4 milijarde eura. Demografski gubitci i materijalne štete determinirale su razvojno zaostajanje županije u odnosu na druga hrvatska područja, pa se uklanjanje ili ublažavanje negativnih posljedica agresije i rata, zapravo, nameće ključnim strateškim i nacionalnim interesom Republike Hrvatske.

***

Izvanredno povoljan zemljopisni položaj na važnim europskim komunikacijama uz prirodna bogatstva, pridonio je razvitku brojnih naselja u neprekinutom nizu kroz prapovijest, antiku i srednji vijek do današnjih dana. Mnogobrojni nepokretni i pokretni arheološki nalazi otkriveni u naseljima i grobljima svjedoče o bogatoj kulturnoj baštini koja se nataložila tijekom 8000 godina. Više od 500 evidentiranih arheoloških nalazišta opredjeljuju ovu regiju u najbogatiji kulturni europski prostor. Uz arheološke lokalitete i više vrijednih zbirki muzejskoga ili crkvenog inventara (tzv. "pokretni spomenici"), preteziti dio spomeničkog fonda ipak čine naseobinske cjeline i povijesna arhitektura ("nepokretni spomenici"). U iznimno gustoj topografiji elemenata spomeničke baštine na području Vukovarsko-srijemske županije, kulturna dobra nisu u svim naseljima ujednačeno raspoređena. Spomenicima su, dakako, najbogatije povijesne urbane cjeline (Vukovar, Vinkovci, Ilok), pri čemu se od 688 evidentiranih baštinskih elemenata čak 177 (26%) nalazi u samom gradu Vukovaru!

S obzirom na to da se u konzervatorskoj službi već nekoliko godina provodi revizija spomeničkog fonda Vukovarsko-srijemske županije, zbog ratnih je razaranja i drugih degradacija, nedavno izvršena revalorizacija i novo kategoriziranje elemenata spomeničke baštine. Izdvojeni su najvrjedniji primjeri arhitekture za svako povijesno-stilsko razdoblje, i za svako pojedino naselje, što je u sažetom obliku prezentirano u ovoj monografiji kao izbor relevantnih spomenika s kojima Vukovarsko-srijemska županija participira u Registru kulturnih dobara nacionalne važnosti.

Likovna baština Vukovarsko-srijemske županije važan je dio kulturne i povijesnoumjetničke karte sjeverne Hrvatske. Svojom raznorodnošću i kronološkim rasponom ona sudjeluje u gotovo svim etapama likovnog stvaralaštva od srednjega vijeka do danas. Složeni bi segment slavonske i hrvatske likovne kulture bio daleko kompleksniji i potpuniji da ti krajevi kroz minula stoljeća nisu bili poprište turbulentnih povijesnih događaja. Premda se svako mjesto na zemljovidu Vukovarsko-srijemske županije može pohvaliti nekim spomenikom – crkvom, građevinom, javnim spomenikom – najveća je koncentracija sačuvanih djela likovne umjetnosti u nekima od vodećih centara Županije: Iloku, Šarengradu, Vukovaru, Vinkovcima i Županji, a najveće su riznice njihovi muzeji i franjevački samostani Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda.

Tradicijska materijalna kultura, jedna je od brojnih izričaja sveukupne kulturne baštine Vukovarsko-srijemske županije. Pod etnografskom, tradicijskom kulturom Vukovarsko-srijemske županije, podrazumijevaju se naslije-

VSŽ zbornik.indb 484 19. 5. 2012. 9:47:07

đene vrijednosti slavonskog i srijemskog sela koje se mijenjalo kroz povijest. Od 18. do polovice 20. stoljeća, do kada tradicijska, materijalna kultura u različitim pojavnostima živi, razvija se različitom dinamikom, kvalitetom i doživljava svoj zenit. Smatra se kako ova specifična kultura nije prestala postojati s oblikovanjem novih društvenih odnosa, modernizacijom i globalizacijskim trendovima, već nastavlja svoje postojanje, izmijenjena i prenošena od zaljubljenika u njezine vrijednosti. Razvojem obrta i trgovine, koje su spajale stanovnike sela i gradova, obrtnike i trgovce, vojnike i seljake, domaće stanovništvo i doseljenike, pripadnike različitih naroda i konfesija, stvorena su ne samo vidljiva, materijalna dobra, već i bogati društveni odnosi među svima njima. Obavljanje svakodnevnih poslova od poljodjelstva, svinjogojstva, voćarstva i vinogradarstva, tkanja, ali i kreativnog ukrašavanja tkanina i ostalih upotrebnih predmeta u tradicijskom životu, čini ovu materijalnu kulturu vrijednom i prepoznatljivom.

Tradicijski život i kultura područja krajnjeg istoka Hrvatske vrlo je znakovita, raznolika i bogata u svim njenim oblicima. Po kulturološkim očitovanjima, Vukovarsko-srijemska županija ubraja se u panonsku, odnosno nizinsku kulturnu zonu s užim specifičnim područjima: iločki kraj i vukovarsko-srijemsko šokačko područje, vinkovački slavonski, ali i srijemski šokački kraj i županjska Posavina s posebnostima Cvelferije i specifičnostima ostaloga dijela Šokadije. Povijesno gledajući iločki, vukovarski i dio vinkovačkog kraja bili su u sastavu Paorije – Banske, odnosno civilne Hrvatske, a ostali dio vinkovačkog i županjskog područja u okviru Vojne krajine ili Granice, te su time uvjetovane i određene specifičnosti i različitosti u tradicijskim izričajima. Vukovarsko-srijemska županija obiluje ljepotom i bogatstvom različitih očitovanja iz tradicijskoga života i kulture. Područje nije dovoljno istraženo i zabilježeno, ne samo za nositelje tradicijske kulture, starosjedioce – Šokce i Srijemce, već i za sve druge Hrvate i druge etničke zajednice koji su povijesno naseljavali ovo područje i ostavili svojega traga. Vukovarsko-iločki kraj u potpunosti je bio zaposjednut tijekom Domovinskog rata od kraja 1991. do 1997./1998. godine, kao i veliki dio ostalih ruralnih sredina Županije. Povratkom u svoja obnovljena mjesta brojni povratnici pojačano su počeli obnavljati i njegovati tradicijsku kulturu i život u svim njenim oblicima. Neizbježne su i različite promjene koje donosi doba modernizacije. Istodobno, današnji stariji, ali i brojni mlađi zaljubljenici u tradicijsku kulturu neumorno istražuju i tragaju za svojom prošlošću, ali se uključuju i u kulturnu ponudu i turizam na temelju svoje baštine.

VSŽ zbornik.indb 485 19. 5. 2012. 9:47:11

Seljačka sloga, kulturna, obrazovna i prosvjetna organizacija Hrvatske seljačke stranke, po hrvatskim mjestima počela je intenzivnije dvadesetih godina 20. stoljeća poticati njegovanje tradicijske kulturne baštine. Osnivani su ogranci Seljačke sloge koji su okupljali prije svega mladež, ali i srednjedobne žene i muškarce ukazujući na značaj i vrijednost svojega autohtonoga pjevanja, plesa, glazbe, društvenoga običajnoga života predstavljenoga putem igrokaza, vrijednosti i ljepote tradicijskoga ruha svoje sredine. Vremenom samo određeni broj Ogranaka nastavio je djelovati desetljećima u kontinuitetu i produžavati svoju kulturnu baštinu. Drugi su se sasvim ugasili ili nakon više desetljeća ponovno obnovili. Pri Zajednici Kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske Županije tako su do kraja 2008. godine registrirane 72 folklorne skupine s područja Županije, iz različitih seoskih naselja, ali i županijskih gradova. Ljepota i zanimljivosti slavonsko-srijemskoga narodnoga života i običaja iz prošlosti revitalizira se i interpolira u suvremeni život, a mjesna Kulturno-umjetnička društva prenose na scenu i pokazuju na brojnim priredbama koje njeguju tradicijsku baštinu.

Hrvatska književna baština Vukovarsko-srijemske županije svoje bogatstvo i ljepotu pisane riječi potvrđuje velikim brojem pisaca rođenjem, podrijetlom, školovanjem, životom ili radom vezanim za njezin prostor, i još većim brojem književnih djela nastalim tijekom triju stoljeća. Bez znamenitih pojedinaca ne možemo govoriti o kulturnom identitetu nekoga kraja jer identitet podrazumijeva i način na koji se određena zajednica predstavlja drugima. Istaknuti pojedinci zastupnici su zavičajnoga identiteta te kao nositelji zavičajne domovnice svojim ga postignućima promoviraju. Popularna identitetska knjiga Vukovarsko-srijemske županije ne bi bila potpuna bez književnika niti bi se mogao ovjeriti njezin kulturni identitet budući da oni pisanom riječju predstavljaju svoj zavičaj kao prostor otvoren široj nacionalnoj zajednici i općem dobru, kao sastavni dio hrvatskoga i europskoga kulturnoga kruga. Njihov doprinos kulturnom identitetu i općem dobru dokaz je uzajamnosti i dodira hrvatskih regija te prožimanja cjelokupne hrvatske kulture s europskom.

Kazališna kronika Vukovarsko-srijemske županije ispisuje se od početka 19. stoljeća. Razvojnim fazama srodna je kulturnim događanjima u Slavoniji (Požega, Slavonski Brod, Osijek, Virovitica), ali i hrvatskom kazalištu u cjelini.

Prve osnovne škole na području današnje Vukovarsko-srijemske županije nastale su u prvoj polovici 18. stoljeća a organizirali su ih i održavali redovnici. Politička podjela Hrvatske na Vojnu granicu i Bansku Hrvatsku nije u školskom sustavu stvarala značajne razlike. Vojnograničarsko školsko zakonodavstvo nastajalo je brže od onoga u banskoj Hrvatskoj i davalo je veću materijalnu sigurnost učiteljima. Školskim zakonom iz 1888. godine hrvatski školski sustav postao je jedinstven. Poslije 1945. godine provedena je značajna reforma osnovnog školstva uvođenjem osmogodišnjih škola. U drugoj polovici 19., a napose u 20. stoljeću, zbog potreba gospodarstva i jačanja građanskog društva i njegovih potreba, nastaju različite vrste srednjih škola: šegrtske, građanske, gospodarsko-šumarske, glazbene, trgovačke, razne strukovne škole i dr. Školsko zakonodavstvo poslije 1945. godine omogućuje povećanje broja i vrsta srednjih škola a većina gimnazija svedena je na četverogodišnje škole. Reforma srednjih škola sedamdesetih godina prošloga stoljeća poremetila je tradicionalni školski ustroj organiziranjem velikih školskih centara i privremeno zaustavila jači zamah srednjoškolskog obrazovanja. Poslije uspostave demokratske hrvatske države 1990. godine srednjoškolsko obrazovanje opet je organizirano prema tradicionalnim kriterijima tog stupnja obrazovanja.

Knjižnice i čitaonice Vukovarsko-srijemske županije, uostalom kao i drugdje, zadovoljavaju kulturne, obrazovne, informacijske i rekreacijske potrebe svojih korisnika te svakom žitelju omogućuju ostvarenje prava na znanje, osobni i demokratski razvitak. Pođemo li tragom kulturne baštine, nezaobilazne su postaje muzeji, koji skrbe o materijalnoj i nematerijalnoj baštini prostora u međuriječju Dunava, Save i Bosuta, a pripadaju općim, zavičajnim muzejima lokalnoga djelokruga prezentirajući kulturna dobra javnosti te ulažući pri tomu organizacijske, stručne i druge napore na radost i znatiželju svojih posjetitelja. Unaprjeđujući svoje aktivnosti, povećavajući svoje zbirke, muzeji su postali nezaobilazna institucija kulturne djelatnosti u izložbenom, muzeološkom i znanstvenoistraživačkom obliku, što se pokazalo u brojnim stalnim i povremenim izložbama i različitim drugim manifestacijama. Kulturne i znanstvene ustanove Vukovarsko-srijemske županije ostvaruju prepoznatljivost u djelokruzima svojega rada sudjelujući ekspertno i aktivno u profiliranju njezina prostora kao važnoga kulturnoga i znanstvenoga čimbenika u Republici Hrvatskoj te brinući o materijalnoj i nematerijalnoj baštini, čuvajući i posuđujući knjižnu i neknjižnu građu, proučavajući i znanstveno istražujući baštinu i aktualne teme različitih područja, predočujući ih javnosti brojnim aktivnostima i manifestacijama, što upotpunjuju ponudu u inače bogatoj i raznolikoj kulturnoj baštini Vukovarsko-srijemske županije.

Ljudi su se bavili jednostavnim načinima liječenja još od pradavnih vremena. Neka od tih iskustava zadržala su se i do današnjih dana. Iako je smrtnost od zaraznih bolesti bila visoka, osobito među djecom, prvi školovani liječnici došli su u Vukovarsko-srijemsku županiju u 18. stoljeću. Bili su stranci, vojni liječnici Austro-Ugarske Monarhije. Skrbili su ne samo o vojnicima nego i o civilima. Osim liječenjem bavili su se i kontroliranjem životnih prilika. Zbog važnoga geostrateškog položaja, neposredne blizine granice i učestalih vojnih aktivnosti, bolnice u Vinkovci-

VSŽ zbornik.indb 486 19. 5. 2012. 9:47:11

ma i Vukovaru nisu mogle biti osnovane prije 19. stoljeća. Od tog vremena, medicinska struka se kontinuirano razvija. Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća izgrađene su moderne bolničke zgrade i u Vinkovcima i u Vukovaru. Za vrijeme srpske agresije na Hrvatsku 1991. godine Vukovarska bolnica zbrinula je oko 4000 ranjenika u gotovo nemogućim uvjetima. Vinkovačka bolnica radila je cijelo vrijeme rata, iako je bila teško oštećena i za to vrijeme zbrinula je oko 2300 ranjenika. Danas na ovom području radi oko 400 liječnika i 50 stomatologa, još nedovoljno za sve veće potrebe.

Prvi početci organiziranog veterinarstva započinju osnutkom Slavonske Vojne krajine, kada vojni liječnici pored osnovne brige za zdravlje ljudi, brinu i za zdravlje stoke. Od povijesnog značenja za veterinarstvo Hrvatske je 1888. godina kada je Hrvatski sabor donio "Zakon ob uređenju veterinarstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji" kojim je uređena cjelokupna organizacija veterinarske službe. Posebno značenje za veterinarsku službu i veterinarsku medicinu ima postojanje i rad Veterinarskog zavoda u Vinkovcima.

Građanske udruge, društva ili klubovi dio su europske tradicije, a nastajali su kao potreba kvalitetnoga ispunjavanja dijela slobodnog vremena ili želje za druženjem zbog nekog zajedničkog cilja ili probitka. Carskim patentom o društvima iz 1852. godine prvi put je u Hrvatskoj ozakonjeno organiziranje udruga i reguliran njihov odnos prema državi. Arhivsko gradivo o radu građanskih udruga u Vukovarsko-srijemskoj županiji slabo je sačuvano pa o mnogim udrugama znamo tek iz sačuvanih pravila, pozivnica, plakata, plesnih redova i sl. Najveći broj građanskih udruga osnovan je u urbanim sredinama dok su u selima obično osnivane čitaonice, pjevačka ili tamburaška društva. Osnivanje Seljačke sloge, koja je djelovala između dva svjetska rata, dalo je snažan kulturni poticaj u selima, a ogranci su postojali u svim hrvatskim naseljima Vukovarsko-srijemske županije. Od 1945. do 1990. godine djelovalo je relativno malo udruga, zbog represivnog režima nije postojao interes za njihovo osnivanje. Nagli porast osnivanja društava poslije uspostave hrvatske demokratske vlasti 1990. godine, i obnavljanje rada u komunizmu zabranjenih udruga, govori o tome da je kod građana uvijek postojalo zanimanje za taj vid korištenja slobodnoga vremena, ali kad su za to postojali i određeni, prije svega politički, uvjeti.

Zamisao stvaranja športskih udruženja, koja će svojim članovima pružiti mogućnost bavljenja športskim disciplinama, bila je vrlo teška i zahtjevna, budući da je u počecima uz Hrvatski sokol bilo malo udruženja koja su to mogla ostvariti. Da bi to uspjelo, tisuće i tisuće mladih

VSŽ zbornik.indb 487 19. 5. 2012. 9:47:16

ljudi kroz dugo razdoblje posvećivali su svu svoju energiju i pažnju različitim športovima i športskim disciplinama. Veliki broj ljudi pratio je taj njihov rad i pružao im moralnu potporu i materijalnu pomoć. Borba u plemenitom natjecanju, težnja za pobjedom i ponos zbog toga, disciplina, požrtvovnost i osjećaj zajedništva, neke su od vrlina koje su činile sadržaj našeg ukupnog športa, dajući mu etičku vrijednost.

***

Kao nadopuna svim analiziranim aspektima i obilježjima Vukovarsko-srijemske županije monografija donosi i kratki prikaz sadašnjosti Vukovarsko-srijemske županije, te mogućnosti za budućnost i to iz perspektive samih stanovnika Županije. Navedeni pregled zasnivao se na anketnom ispitivanju reprezentativnog uzorka stanovnika Vukovarsko-srijemske županije koje je Institut Pilar proveo tijekom srpnja i kolovoza 2009. godine. Tako su stanovnici Vukovarsko-srijemske županije ocjenjivali dosadašnji razvitak kroz iskazivanje zadovoljstva pojedinim razvojnim pitanjima u mjestu gdje žive, ali i procjenjujući glavne razvojne poteškoće s kojima se suočava Vukovarsko-srijemska županija. Tragajući za uporištima budućega razvitka potrebno je bilo vidjeti u kojoj mjeri lokalno stanovništvo uopće ima povjerenje u institucionalne aktere koji bi trebali, više ili manje direktno, biti nositelji razvitka i uopće unaprjeđenja kvalitete življenja na prostoru Vukovarsko-srijemske županije. Osim povjerenja u društvene institucije za razumijevanje situacije na nekom području, osobito području koje je preživjelo izrazita ratna stradanja i sukobe bitno je poznavati i kakvo je međugrupno povjerenje. U tom kontekstu istražene su i različite razine socijalnog identiteta stanovnika Vukovarsko-srijemske županije, počevši od privrženosti mjestu, preko pripadnosti zavičaju, regiji, narodu, državi ili naciji i Europi. Osvrćući se prema naprijed, govoreći o budućnosti Vukovarsko-srijemske županije analizirana su i očekivanja lokalnog stanovništva, odnosno kako lokalno stanovništvo vidi perspektivu mjesta u kojemu živi.

Potonje je detaljnije razrađeno u raspravi o razvojnim potencijalima i društvenim i ekonomskim pretpostavkama razvoja Vukovarsko-srijemske županije sa sociološkoga stajališta. Razgovor o razvojnim mogućnostima postavili smo u realne društvene i gospodarske okvire, te u sam proces "proizvodnje" moguće strategije gospodarskoga razvoja. Rezultati takve rasprave koristit će i ključnim sudionicima lokalnoga razvoja u drugim (pogotovo slavonskim) sredinama.

Vukovarsko-srijemska županija u drugom desetljeću 21. stoljeća stoji pred velikim izazovom euroatlantskih integracija. Za **perifernu županiju** Hrvatske to znači ne samo provedba sveobuhvatnih društvenih i gospodarskih reformi, nego i u vanjskopolitičkom smislu, **bilateralnost** i **regionalizam** u okviru programa regionalne suradnje EU. U uvjetima koje prate provedbu politike regionalne suradnje u Hrvatskoj omogućena je suradnja Vukovarsko-srijemske županije sa zemljama u njenoj neposrednoj zemljopisnoj blizini i sukladno zajedničkim društveno-gospodarskim interesima. Progresivno jačanje veza sa Europskom unijom paralelno s regionalnom suradnjom koja postaje jedno od mjerila za procjenu perspektive članstva Hrvatske izdiferenciralo je i odredilo poseban status Vukovarsko-srijemske županije. Vukovarsko-srijemska županija kroz različiti intenzitet uključenosti strukturnih dijelova međuregionalne razmjene može osigurati društveno-gospodarske razvojne impulse kao regionalne multiplikatore specijalizacije, podjele rada i suradnje. Izgradnjom koherentnog sustava i regionalne ekonomske baze prekogranične suradnje Vukovarsko-srijemska županija stvara preduvjete za kvalitativnu nadogradnju regionalne politike.

VSŽ zbornik.indb 488 19. 5. 2012. 9:47:16